

Külavanemate kogemused elukestva õppe võimalustest külakogukondades

Caroline Männik

Tallinna Ülikooli haridusteaduste instituut

Annotatsioon

Külakogukondade potentsiaali elukestvaks õppeks võimaluste loomisel on erinevatel tasanditel teadvustatud (Habakukk, 2015; Tark ja tegus..., 2019; Märja, 2021), kuid seni polnud uuritud, kas ja kuidas külakogukondade eestvedajad, konkreetsemalt külavanemad, märkavad ja kogevad õppimist külakogukonnas. Seega oli uurimuse eesmärk välja selgitada, millised on külavanemate kogemused külakogukonnas õppimisest ja elukestva õppe võimaluste loomisest. Uuringu raames nelja külavanemaga läbiviidud poolstruktureeritud intervjuude tulemustest järeldus, et külavanemate kogemustes on õppimisele suunatud külakogukonna tegevused seotud vabaharidusliku õppetegevuse, noorsootöö ning õppereiside korraldamisega. Samas selgus, et mitte kõik külavanemad ei mõista külakogukonna tegevusi õppimisvõimalustena, seostades õppetegevust kitsalt koolitustega. Külakogukonnas õppimist kogevad külavanemad praktiliste oskuste omandamise, teadlikkuse suurenemise, kogemuste saamise ning kodanikupädevuse arendamisena. Uuringus osalenud külavanemate kogemustes on külakogukonna võimalused õppimise toetamiseks vahendite ja võimaluste pakkumine, kaasamine, õpipisiku andmine ning partnerlussuhted. Lisaks toodi esile ka pärssivad tegurid, mis ei soodusta õppimise toetamist, nende seas näiteks mittetoetavad rahastamistingimused ja raskused kaasamisega.

Võtmesõnad: elukestev õpe, kogukond, vabaharidus, kodanikuharidus

Sissejuhatus

Õppimine, konkreetsemalt elukestev õpe, on viimastel aastakümnetel aina enam tähelepanu saanud ning omandanud laiahaardelisema tähenduse. Talvi Märja (2021) sõnul on elukestva õppe ruumi ja õpiühiskonna kujundamine üks meie aja keskne märksõna ning prioriteetne eesmärk,

mille saavutamisele peavad omapoolse panuse andma just linnad, külad, keskused ja regioonid, propageerides ja edendades erinevaid õppimisvõimalusi.

„Tark ja tegus Eesti 2035“ (2019) visioonidokumendis on märgitud, et õppimine ei toimu ainult koolis, vaid üha enam muudes keskkondades, sealhulgas ka kogukondades tegutsedes ja kogemusi saades. Lisaks on Märja (2021) rõhutanud, et esmase õpihimu peab inimene saama rahuldatud võimalikult kodu lähedal. Sellest järeldub, et ka kogukondadel lasub vastutus tagada õppimisvõimalused kohalikele elanikele ning toetada elukestva õppe keskkonna kujundamist. Eelkõige vastutavad kohaliku tasandi õppetegevuse koordineerimise eest küll kohalikud omavalitused, kuid õppimistingimuste kujundamisel omavad olulist rolli ka teised osapooled, sh haridusliku suunitlusega subjektid nagu näiteks raamatukogud ja külaseltsid (*ibid.*).

Eesti kontekstis esindab kogukonnaliikumist katusorganiatsiooni tasandil MTÜ Eesti Külaliikumine Kodukant, juuretasandil ehk kogukonnatasandil koordineerivad kogukonnaliikumist aga külavanemad ja/või kogukondade eestvedajad (Külaliikumine Kodukant, 2019). Kogukondlik aktiivsus on organisatsiooniliselt mitmekesine. Kogukonnad tegutsevad nii mittetulundusühingute kui seltsingute kujul, kui ka lihtsalt külavanema juhtimisel või formaalselt organiseerimata (Vihma & Lippus, 2014). Külaliikumine Kodukant on teadvustanud kogukondade potentsiaali õppimise toetamisel. Näiteks on Kodukandi juhatuse liige Krista Habakukk (2015) piloottegevuse „Kogukonna toel õppima“ kokkuvõttes öelnud, et *kui kogukonnas on haridus väärtus, siis on võimalik muutusi luua*. Külavanemate ja kogukonna eestvedajate arusaamad ja visioonid kogukonnaliikumise eesmärkidest kujundavad kogukonna (nt külaseltsi) praktilist tegevust ning seega mõjutavad ka seda, kas ja kuidas õppimist toetavaid tegevusi korraldatakse.

Uurimisprobleem tuleneb sellest, et kuigi õppimine kogukonnas on aina enam tähelepanu saanud (Habakukk, 2015; Tark ja tegus..., 2019; Märja, 2021), puuduvad seni uurimused, kuidas teoreetiline idee kogukonnas õppimisest praktikas väljendub ning kas ja kuidas kogukondlikku liikumist eestvedavad inimesed mõtestavad oma tegevust õppimise kontekstis. Ülaltoodust lähtuvalt peitub kogukonnaliikumises suur potentsiaal kohalike elanike õppimise toetamiseks, kuid pole selge, kas ka kogukondade eestvedajad (antud uurimuses konkreetsemalt külavanemad) teadvustavad ja märkavad kogukonnaliikumise potentsiaali õppimisvõimaluste kujundamisel. Seega on uurimuse eesmärk välja selgitada, millised on külavanemate kogemused külakogukonnas õppimisest ja elukestva õppe võimaluste loomisest. Eesmärgist lähtuvalt seadsin järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas külavanemad mõtestavad külakogukonna tegevusi kui kogukonna liikmete õppimisvõimalust?
2. Kuidas külavanemad kogevad õppimist külakogukonnas?
3. Millised on külakogukonna võimalused kogukonnaliikmete õppimise toetamisel külavanemate kogemustes?

Uurimuse teoreetilises raamistikus annan ülevaate, milline on külakogukonna roll elukestva õppe võimaluste ja ruumi kujundamisel ning millised on õppimise võimalused külakogukondades ehk millised õppevormid võivad potentsiaalselt külakogukondade tegevuses rakenduda.

Külakogukonna roll elukestva õppe ruumi kujundamisel

Elukestval õppe kontseptsioonil on palju erinevaid määratlusi, mis muudab selle üheselt piiritlematuks. Elukestev õpe on muutumas asjaks iseeneses ning igapäevaseks elu- ja mõtteviisiks (Männiste, 2019). Elukestva õppe strateegiast (2014) lähtuvalt on tegu õppimisega kogu elukaare ulatuses, et tagada isiksusena väärrika eneseteostuse võimalused ühiskonnas, töö- ja pereelus.

„Elukestva õppimise memorandumis“ (2000) on elukestvale õppele seatud kaks peamist eesmärki, milleks on aktiivse kodanikkonna kujundamine ja tööjõu konkurentsivõime parendamine. Katrin Aava (2012) tõdes oma uurimuses, et Eestis keskendudakse eelkõige viimasele. Seega domineerib Eesti ühiskonnas elukestva õppe turufundamentalistlik suund (Männiste, 2019). Elukestva õppe humanistlik inimesekeskne hariduskontseptsioon peab aga oluliseks just aktiivse kodanikuühiskonna kujundamist ning näeb õppimise seost eetiliste ja moraalsete väärtustega (*ibid.*). Samuti on Märja (2021) välja toonud, et kuigi õppiva ühiskonna ja elukestva õppe kontseptsiooni keskmes on sageli inimeste tööalaste oskuste ja teadmiste arendamine, siis tegelikult on samavõrd või veel olulisemgi vaba ajaga seonduv õppimine, mille eesmärk on toetada inimese vaimset kasvu, isiksuslikku arengut ning eneseteostust ja suurendada rahulolu eluga.

Elukestva õppe keskmes on võtmepädevuste arendamine. Võtmepädevused on teadmiste, oskuste ja hoiakute kogumid, mis on vajalikud eneseteostuse, tervisliku ja jätkusuutliku eluviisi, tööalase konkurentsivõime, kodanikuaktiivsuse ja sotsiaalse sidususe tagamiseks (European Union, 2019). 2018. aastal kinnitati uuendatud võtmepädevuste raamistik, mille kohaselt

võtmepädevused elukestvas õppes on järgmised: kirjaoskuspädevus, mitmekeelsuse pädevus, matemaatika-pädevus ning loodusteadus-, tehnoloogia-, inseneriteaduste pädevus, digipädevus, enesemääratlus-, sotsiaalne ja õpipädevus, kodanikupädevus, ettevõtlikkuspädevus, kultuuriteadlikkuse ja kultuurilise eneseväljenduse pädevus (Euroopa Nõukogu, 2018).

Lisaks formaalharidussüsteemile rakendub elukestva õppe kontseptsioon nii teistes õppevormides nagu täiendus- ja ümberõppes, mitteformaalses ja informaalses õppes (Elukestva õppe..., 2014) kui ka erinevates keskkondades, sealhulgas tööl, noorsootöös, huvihariduses kui ka kogukondades tegutsedes ja kogemusi saades (Tark ja tegus..., 2019). Antud uurimuse keskmes ongi just õppimine kogukonnas ning selles keskkonnas avalduvad erinevad õppevormid. Märja (2021) hinnangul on elukestva õppe kontseptsiooni edukaks rakendamiseks oluline pöörata tähelepanu just kohaliku tasandi partnerlussuhetele (omavalitsused ja muud õppijat abistavad organisatsioonid), sest nemad asuvad inimestele kõige lähemal ja seega peaks olema nende vastutus tagada iga inimese ligipääs õppimisvõimalustele. Kuna seltsid ja muud kodanikeühendused on samuti haridusliku suunitlusega subjektid (*ibid.*), siis järeldub sellest, et külakogukonnad on olulised ja/või potentsiaalsed osapooled elukestva õppe ruumi kujundamisel.

Kogukondadele on viimaste aastakümnete jooksul rohkem tähelepanu pööratud, kuid sarnaselt elukestva õppe mõistele puudub ka kogukonna mõistel ühtne määratlus. Antud uurimuses lähtun kogukonnauuringus (Vihma & Lippus, 2014) välja toodud määratlusest, mille kohaselt on kogukond geograafiliselt piiratud alal (näiteks külas) tegutsev inimeste rühm, kes on mõtestanud oma tegevust kogukonnast lähtuvalt või sellele suunatult ning on seotud teatud sotsiaalse võrgustikuga. Kogukonnad on rohkem ühiskonnas fookusesse sattunud paralleelselt kodanikuühiskonna arenemisega ning eristatakse eelkõige kahte lähenemist sellele fenomenile: kogukond kui demokraatia allikas ja vahend ning kogukond kui teenuste pakkuja (*ibid.*). Esimene iseloomustab ühiskonna ootuseid kogukonnale kui aktiivse kodanikkonna edendajale ning viimane seostub lisaks muudele kogukonnateenustele ka elukestva õppe võimaluste kui teenuste pakkumise ning loomisega.

Eesti Külaliikumise Kodukandi tegevused katusorganisatsiooni tasandil on tugevalt seotud elukestva õppe propageerimise ning edendamisega. Kodukandil on Vabaharidusliidu liikmeskonda kuuluv koolituskeskus, kus korraldatakse erisuguseid kogukonna arengule suunatud koolitusi eelkõige külavanematele ja külakogukondade eestvedajatele (Külaliikumine Kodukant, s.a.). Koostöös ETKA Andrasega on loodud ka täiskasvanuhariduse saadikute võrgustik, mille

eesmärk on edastada täiskasvanuhariduse alast infot külavanematele, -seltsidele ning lisaks korraldatakse külavanematele jt piirkondlikke seminare „Kogukonna toel õppima“, mille keskne teema on kohalike elanike haridussüsteemi tagasipöördumise toetamine (ETKA Andras, s.a.). „Kogukonna toel õppima“ piloottegevuse kokkuvõttes (Habakukk, 2015) toodi välja järeldused, et oluline on toetada kohapeal tegevusi ja programme (nt „õppiv küla“) ning õppetegevuse sihtrühmani jõudmiseks on vajalik, et kogukonnas oleks olemas sädeinimene, kes saavutaks inimestega isikliku kontakti ja julgustaks õppes osalema.

Ülaltoodudust järeldub, et ühiskonna ootused kogukondadele on suured ning külakogukondadel kui inimestele kõige lähemal asuval struktuuridel on oluline roll elukestva õppe ruumi kujundamisel. Teadlikult toimides saavad just külakogukonnad võimestada ja toetada kohalike elanike enesearengut, pakkudes nii vabahariduslikku õppetegevust ja kodanikuharidust kui ka suunates ja luues sildu teiste hariduslike institutsioonidega, sh kutsekoolide ja täiskasvanute gümnaasiumitega.

Õppimise võimalused külakogukonnas

Avatud Eesti Fond (2008, 5) on väitnud, et *iga demokraatliku riigi suurim väärtus on aktiivne, vastutustundlik, kodanikuna haritud inimene*. Samuti rõhutab Ülo Vooglaid (2019), et kuna Eesti on demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas, on igal elanikul moraalne kohustus pürgida kodanikuks, osaleda sotsiaalses dialoogis ning võtta vastutust ühiskonna heaolu tagamise eest. Selleks, et elanikud kujuneksid kodanikeks, on aga vaja toetada kodanikupädevuse arendamist. Väljaspool formaalharidussüsteemi pakub kodanikuharidust just vabahariduslik õppetegevus ning samuti kujundab kodanikupädevust nii meedia, noorsootöö kui ka kaasamise ja osalemise võimalused argielus - näiteks riigi ja omavalitsuse tasandil, kodanikeühendustes kui ka töökeskkonnas (Avatud Eesti Fond, 2008). Seega on külakogukondadel oluline roll kohalike elanike vabahariduslikku õppesse kaasamisel ning kodanikupädevuse arendamisel.

Eestis ulatuvad vabahariduse mõtte- ja kujunemisloo juured 19.sajandi lõpukümnenditesse, mil rahvaalgatustest tekkisid erinevad seltsid ja ühingud, mis aitasid maarahval hoida huvi kultuuri ja hariduse vastu, kuid praegusel kujul toimiv vabahariduslik võrgustik sai alguse 90.ndatel paralleelselt rahvusriigi kujunemisega (Eesti Vabaharidusliit, 2019). Kuni 2015. aastani oli ka Täiskasvanute koolituse seaduses kasutuses mõiste vabahariduslik koolitus, mis seejärel seadusest

kaotati, kuid 2021. aastal taotlesid Eesti Vabaharidusliit ja Eesti Rahvaülikoolide Liit mõiste ennistamist täiskasvanute koolituse seaduses (Drenkhan, Düüna, Leinus, & Lõbu, 2021).

Eesti Vabaharidusliidu ja Eesti Rahvaülikoolide Liidu (Drenkhan jt, 2021) ühises pöördumises on sõnastatud nii vabahariduse definitsioon kui ka detailselt kirjeldatud vabaharidusliku õppe avaldumisvormid ning eripärad. Vabahariduslik õpe on nende sõnul isiksuse arengut, loovust, ettevõtlikkust, kodanikuaktiivsust ja sotsiaalset sidusust arendav või toetav üldhariv täiskasvanud õppijatele avatud mitteformaalne õpe, ilma otsese tööalaste kompetentside arendamise eesmärgita. Vabahariduslikku õpet pakuvad eelkõige kodanikuühendused, rahvaülikoolid, vabahariduslikud koolituskeskused ja teised mittetulunduslikud organisatsioonid ning õpe toimub lisaks koolitustele ka õpisündmuste (vestlus- või kultuuriõhtu, konverents), huviringide (laulukoor, rahvatantsurühm) kui ka õpiringide kujul. Viimane kujutab endas jagatud huvist ja õpivajadusest vabatahtlikult ühinenud õppijate rühma, kes juhendaja (rühmaliige või keegi väljastpoolt) eestvedamisel arendavad teadmisi ja oskusi, kuid juhendamine võib olla roteeruv või jagatud. (Drenkhan jt, 2021)

Vabahariduse missiooniks on arendada inimestes väärtusi ja valmisolekut elamaks ja tegutsemaks ühiskonnaliikmena ja kultuurikandjana, sellega ümber kujundades suhtumist inimesesse kui vaid töötegijasse ja tarbijasse ning aidates kaasa aktiivseks kodanikuks kujunemisele ning kogukonna kultuurilise iseolemise säilitamisele (Eesti Vabaharidusliit, 2019). Vabahariduslik õpe on enamasti kui täiskasvanute huviharidus, sest hõlmab muuhulgas ka kodanikuharidust (Drenkhan jt, 2021).

Lisaks teadlikult korraldatud õppetegevusele toimub õppimine kogukondades ka igapäevase suhtluse kaudu. Inimestel on oluline osaleda sotsiaalsetes interaktsioonides ja olla osa sotsiaalsetest gruppidest, sest ilma sotsiaalsete suheteta ei ole võimalik omandada oskusi, kultuuripõhiseid teadmisi ega arenenud mõtlemisvõimet (Bachmann & Maruste, 2008). Jarvis (1992, viidanud Kadde, 2002) on kirjeldanud sotsiaalse interaktsiooni kaudu õppimist sotsialiseerumisprotsessina, milles ta eristab kahte faasi. Sotsialiseerumise primaarses faasis kujuneb inimene ümbritseva ühiskonna liikmeks võttes omaks sotsiaalse keskkonna teadmiste, väärtuste ja uskumuste süsteemi, sealhulgas ümbritsevale kultuurile omase maailmapildi. Sotsialiseerumise sekundaarses faasis leiab aset indiviidi kujunemine ühiskonda mõjutavaks ning selles muutusi ellukutsuvaks subjektiks. Subjektsust mõistetakse siinkohal kui indiviidi või indiviidide kogu, kes tegutseb aktiivse algena ehk on sihi- ja eesmärgipärase tegevuse algataja,

teostaja, seostaja ja vastutaja (Vooglaid, 2019). Selles protsessis on ümbritseval sotsiaalkultuurilisel keskkonnal suur mõju, seega kogukond saab luua inspireeriva ja toetava keskkonna, mis soodustab isiksuse avaldumist subjektina.

Samuti käsitletakse ühe õppimise vormina kogemusest õppimist (Jarvis, 2012), mis kohati haakub ka sotsialiseerumise (Jarvis, 1992, viidanud Kadde, 2002) kaudu õppimise põhimõtetega. Nimelt on kogemus Jarvise (2012) sõnul sotsiaalselt konstrueeritud ehk inimene ise annab kogemusele tähenduse vastavalt sellele, kuidas ja millisena kogemust tajutakse. Seega sõltub kogemusele antud tähendusest, kas saadud kogemusest õpitakse või mitte. Kogemusest õppimise puhul on olulisteks märksõnadeks teadvustamine ja refleksioon, sest ainult kogemuse süvitsi analüüsimine, mõtestamine ja seostamine varasemate teadmistega ning refleksiooni kaudu tehtud järelduste aktiivne praktiseerimine viib sügavamale õppimiseni (*ibid.*). Seega külakogukond saab pakkuda ja võimaldada külakogukonna liikmetele erinevaid kogemusi, kuid õppimine sõltub inimestest endast, nii nende refleksiiivsetest oskustest kui ka kogemustele antud tähendustest. Samas saab külakogukond õppetegevuse kaudu toetada ka refleksiiivsete oskuste arengut.

Ülaltoodust järeldub, et õppimine kogukonnas toimub erinevates õppevormides. Külakogukond saab luua eeldused nii vabahariduslikuks õppeks kui ka sotsialiseerumise ja kogemuse kaudu õppimiseks ning seeläbi toetada elukestva õppe põhimõttel inimeste mitmekülgset arengut ja aktiivse kodanikkonna kujundamist.

Uuringu metoodika

Eelkirjeldatud uurimisküsimustele otsisin vastuseid kvalitatiivsest uurimisperspektiivist lähtudes. Konkreetsemalt on tegu fenomenoloogilise uuringuga (Laherand, 2008), mille käigus uurisin külakogukonna eestvedajate kogemusi ja arusaamu õppimisest külakogukondades. Olen valinud uuritavateks külakogukondade eestvedajad, teisisõnu külavanemad, sest nende arusaamad ja visioonid kogukonnaliikumise kujundavad ka kogukondade praktilist tegevust. Lisaks on just neil kõige terviklikum pilt külakogukondade tegevuste mitmekesisusest. Valimi koostamisel lähtusin lumepallivalimi põhimõtetest ehk leides esimesed sobivad vastajad, suunavad nad mind järgmiste sama rühma esindajateni (Rämmer, 2014). Minu uurimuse raames leidsin esimese külakogukonna eestvedaja, kellelt sain soovitusi järgmiste kogukondade eestvedajatega kontakteerumiseks. Kasutasin lumepallivalimit eeldades, et olles seotud Eesti Külaliikumise

Kodukandi võrgustikuga, on erinevate piirkondade kogukondade eestvedajad teineteisega tuttavad. Valimisse kuulusid neli külavanemat vanuses 39-57, neist kaks meest ja kaks naist.

Andmete kogumiseks viisin läbi individuaalsed poolstruktureeritud intervjuud, mis võimaldas intervjuueeritaval eelnevalt ette valmistatud küsimustele vabas vormis vastata ning minul uurijana oli võimalik vajadusel täpsustavaid küsimusi esitada või küsimuste järjekorda muuta (Lagerspetz, 2017). Intervjuuküsimuste sobivuse kontrollimiseks tegin ka pilootintervjuu, mis andis võimaluse vajaduse korral küsimuste täpsustamiseks ja parendamiseks. Intervjuud, sh pilootintervjuu, viisin läbi ajavahemikul 11.-18. märts 2021 videokeskkonna Zoomi vahendusel, mis võimaldas intervjuusid ka salvestada. Kõikidelt külavanematelt küsisin allkirjastatud nõusoleku intervjuus osalemiseks ning selle salvestamiseks ja leppisime kokku konfidentsiaalsuse nõuetes. Intervjuueeritavatel oli õigus intervjuu mistahel hetkel katkestada või mõnele küsimusele vastamata jätta. Intervjuujärgselt transkribeerisin helisalvestused sõna-sõnalt.

Uuringus kasutasin temaatilist andmeanalüüsi, mille paindlikkus võimaldas andmeid detailselt analüüsida ning tuvastada ka teemasid, mida uuringu alguses polnud ette nähtud (Braun & Clarke, 2006). Temaatilises analüüsis rakendasin juhtumiülest ehk horisontaalset analüüsitehnikat, analüüsides uuritavat teemat kõikide intervjuude lõikes, mitte igat intervjuud iseseisvalt, eesmärgiga välja selgitada läbivad teemad ja tegevusmustrid (Kalmus, Masso, Linno, 2015). Kodeerimisel lähtusin uurimistöö eesmärgist ning tuletasin põhikategooriad võttes aluseks varasemalt seatud uurimisküsimused. Teksti korduva lugemise ning avatud kodeerimise käigus koondasin sama põhikategooria alla kuuluvad sarnased mõtted ehk teemablokid ning nendest teemablokkidest moodustasid alakategooriad. Intervjuude kodeerimise tulemusel tekkinud põhi- ja alakategooriad on esitatud Tabelis 1.

Tabel 1. Põhi- ja alakategooriad

Uurimisküsimus 1	Kuidas külavanemad mõtestavad külakogukonna tegevusi kui kogukonna liikmete õppimisvõimalust?			
Põhikategooria	Külakogukonna tegevused kui õppimisvõimalused			
Alakategooriad	Vabahariduslik õppetegevus	Noorsootöö	Õppereisid	Ei mõisteta kui õppimisvõimalust
Uurimisküsimus 2	Kuidas külavanemad kogevad õppimist külakogukonnas?			
Põhikategooria	Külavanemate kogemused külakogukonnas õppimisest			

Alakategooriad	Praktiliste oskuste omandamine	Teadlikkuse suurenemine	Kogemuste saamine	Kodanikupädevuse arendamine	
Uurimisküsimus 3	Millised on külakogukonna võimalused kogukonnaliikmete õppimise toetamisel külavanemate kogemustes?				
Põhikategooria	Külakogukonna võimalused kogukonnaliikmete õppimise toetamiseks				
Alakategooriad	Vahendite ja võimaluste pakkumine	Kaasamine	Õpipisiku andmine	Partnerlus-suhted	Pärssivad tegurid

Tulemused

Järgnevalt on esitatud tulemused põhi- ja alakategooriate kaupa. Tulemused on illustreeritud näidetega intervjuudest. Külavanemate nimed on artiklis asendatud numbritega (Külavanem 1 = KV 1).

1. Külakogukonna tegevused kui õppimisvõimalused

Uuringus osalenud külavanemate kogemustes eristusid kolm alakategooriat, kuidas külakogukonna tegevused on seotud õppimisvõimalustega. Nendeks on 1) vabahariduslik õppetegevus, 2) noorsootöö ning 3) õppereiside korraldamine. Lisaks eristus eraldiseisva kategooriana, et mitte alati ei mõisteta külakogukonna tegevusi õppimisvõimalustena, kusjuures antud kontekstis nähakse õppetegevusena eelkõige koolitusi.

Vabaharidusliku õppetegevuse alakategoorias toodi näiteid nii koolitustest, kursustest, õppepäevadest, õpitubadest, vestlus-/kohtumisõhtutest (näide 1) ning samuti ka õpiringidest (näide 2), mille puhul juhendaja on enda rühma liige. Samuti tulid vabaharidusliku õppetegevuse kategoorias esile ka näited huvitegevusest (näide 3).

(1) *Me oleme siin savitöötuba teinud, näputöötuba, kivilõhkumise töötuba, vikatiga niitmise töötuba /.../ ja muidugi päris sellised klassikalised seminarid/loengud/kohtumisõhtud.* (KV 3)

(2) *Enne kui ma külamaja ise juhtima hakkasin ja külavanemaks sain, ma tegin arvutiringi.* (KV 2)

(3) *Meil on seal segakoor, kus käivad inimesed laulmas, siis meil on kapell, kus inimesed käivad pilli mängimas. /.../ Ja siis meil on selline teatriring aeg-ajalt.* (KV 4)

Noorsootöö alakategoorias seostati õppimist külakogukonnas noortele suunatud tegevustega. Kahe intervjuueeritava kogukondades tegeletakse aktiivselt ka noortega, sealhulgas ühes külamajas tegutseb noortekeskus ning toimuvad ringitegevused (näide 4). Samuti on loodud kodutütarde/noorkotkaste rühmad ja korraldatakse lastelaagreid. Üks intervjuueeritav tõi välja, et kuigi antud hetkel on neil lastele suunatud tegevusi ainult vähesel määral, siis näevad nad potentsiaali noorsootöö valdkonda veel arendada (näide 5).

(4) Meil on noortekeskus, /.../ siis mingisugused ringitegevused noortele, legod, asjad. Eelmine aasta lõime noorkotkaste ja kodutütarde rühma. (KV 2)

(5) Lastele ei ole me nii väga rõhku pannud, aga see on see valdkond, mida võiks veel arendada. (KV 3)

Õppereiside alakategoorias kirjeldati õppimisvõimalustena erinevaid kogemusreise ning teiste külaseltside külastusi eesmärgiga nende tegemistest õppida.

(6) Igal aastal teeme erinevaid väljasõite erinevatesse piirkondadesse. Me nimetamegi neid kogemusreisideks. (KV 3)

(7) Omas vallas oleme käinud siis teistel külaseltsidel külas lihtsalt niimoodi, et kuidas nendel siis see organisatsioon toimib, kuidas juhatust töötab, milliseid tegevusi nad teevad. (KV 4)

Ei mõisteta kui õppimisvõimalust alakategooria kogemustes ei ole külakogukonna tegevused niivõrd seotud õppimisega või pole see peamine tegevusvaldkond. Oluline on märkida, et selles kontekstis mõistetakse õppetegevusena kitsalt koolitusi.

(8) Ei saa öelda, et me nüüd jah nii väga hirmsasti siukse elukestva õppega tegeleme, et pidevalt korraldaksime koolitusi. Kuna rahvast ei ole meil ju palju, siis ei ole mõtet teha asja, millel ei ole mõtet, kui seal paar inimest käiksid või lektor oleks olemas. (KV 4)

(9) Et ma nüüd külarahvast koolitan või neid kokku kutsun, noh sellist asja pole olnudki. (KV 1)

Kokkuvõtvalt järeldub, et külavanemate kogemustes loovad külakogukonnad kohalikele elanikele õppimisvõimalusi vabaharidusliku õppetegevuse, noorsootöö ja õppereiside korraldamise kaudu. Samas on ka külavanemaid, kes ei näe külakogukonna tegevustes õppimisvõimalust, seostades õppimist kitsalt koolitustel osalemisega, või ei sea õppimiseks tingimuste loomist oma peamiseks prioriteediks.

2. Külavanemate kogemused külakogukonnas õppimisest

Uuringu tulemusena selgus, et külavanemad kogevad õppimist külakogukonnas kui 1) praktiliste oskuste omandamist, 2) teadlikkuse suurendamist, 3) kogemuste saamist ning 4) kodanikupädevuse arendamist.

Praktiliste oskuste omandamise alakategoorias toodi näiteid nii digipädevustega seotud oskuste (näide 11) kui ka seltsitegevuste korraldamisega seotud oskuste omandamisest (näide 12). Viimase puhul toodi välja, et õppimise võimalus on kõige suurem just külavanema või külakogukonna eestvedaja rollis.

(10) *No praktilisi oskusi siis, kui mingi praktiline tegevus. (KV 3)*

(11) *Pigem ongi sellised digimaailma oskused. /.../ Internet ja kõik sellega seonduv turvalisus. (KV 2)*

(12) *Igast asjast sa õpid midagi. Niiet ükskõik, mis see on. Olgu siis see projektide elluviimine, projektide ettevalmistamine, aruannete tegemine, inimeste kaasamine nendesse projektidesse, hinnapakkumiste siukene läbimõtlemine. /.../ Kõik see, mis puudutab ühe seltsi igapäevaelu tegelikult. (KV 4)*

Teadlikkuse suurenemise alakategooria kogemustes väljendub õppimine teadvustamises ja silmaringi laiendamises (näide 13-14).

(13) *Õppimine ongi teadvustamine...ma ei tea, jäätmete sorteerimine ja korraldus, /.../ mida vald mõtleb, kuidas vald midagi teeb. Kõik selline teadvustamine. (KV 2)*

(14) *Silmaringi laiendamine mitmes mõttes, et ma näen, mis ka kõrval vallas või kõrval maakonnas toimub, /.../ kuidas elu maal teistes piirkondades käib. Sealt tulevad omad teadmised. (KV 3)*

Kogemuste saamise alakategoorias tuli esile, et kogemust mõistetakse nii võimalusena õppimiseks (näide 16-17) kui ka eesmärgina iseeneses (näide 15). Oluliseks peeti suhtlus- ja esinemisoskuste arendamist külakogukonnas kogemuste saamise kaudu (näide 16). Samuti toodi esile, et kogemusest õppimine sõltub inimesest endast (näide 17).

(15) *Õppimise eesmärk on saada mingi uus kogemus. /.../ Kogeda midagi uut, või kogeda vana, tuletada taas meelde, aga igal juhul, ma arvan, et õppimine on just see, et saan mingi kogemuse võrra rikkamaks. (KV 3)*

(16) *Selline suhtlemisoskus ja esinemisoskus, /.../ aga need asjad tulevadki kogemuse ja praktikaga. (KV 1)*

(17) *Igäüks võtab õppest selle, mida talle endale vaja on ja mis kellelegi külge jääb. Kui me oleme näiteks näiteringis teinud tegevusi, siis nad on saanud selle kogemuse. Võib-olla kõik ei olegi enne olnud esineja tüübid, aga nad on avastanud endas selle. (KV 4)*

Kodanikupädevuse arendamise alakategooria kogemustes omandatakse külakogukonnas tegutsedes aktiivsele kodanikule iseloomulikke ja vajalikke pädevusi, näiteks julgust kaasa rääkida ja oma huvide eest seista (näide 18) ning oma vastutuse ja subjektsuse teadvustamist (näide 19).

(18) Inimesed, tänu nendele külaliikumisele seotud tegevustele, julgevad rohkem öelda ja julgevad ka rohkem välja tulla. (KV 3)

(19) Pannud nagu mõtlema kodukandi peale ja kuidas igaüks saab isikuliselt panustada. (KV 3)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et külavanemate kogemuses väljendub õppimine külakogukonnas nii praktiliste oskuste omandamise kui ka teadlikkuse kasvamise kaudu. Samuti veel kogemuste saamise kaudu, kusjuures kogemuste saamist nähakse nii õppimise eesmärgina iseendas kui ka vahendina teiste õppimise eesmärkide saavutamiseks, näiteks suhtlusoskuse arendamiseks. Andmetest tuli esile, et õppimist kogetakse ka kodanikupädevuse arendamisena, mis kattub ka elukestva õppe ühe peamise eesmärgiga, milleks on aktiivse kodanikkonna kujundamine (Elukestva Õppimise Memorandum, 2000).

3. Külakogukonna võimalused kogukonnaliikmete õppimise toetamiseks

Uuringus osalenud külavanemate kogemustes on külakogukonna võimalused õppimise toetamiseks 1) vahendite ja võimaluste pakkumine, 2) kaasamine, 3) õpipisiku andmine ning 4) partnerlussuhted. Samuti ilmnis eraldiseisva kategooriana kogukonnaliikumist pärssivad tegurid, mis takistavad ka külakogukonnas õppimisvõimaluste loomist. Kolm intervjuueeritavat tõi esile erinevaid viise, kuidas külakogukond saab toetada õppimist, kuid ühe külavanema hinnangul pole kogukonnategevused seotud õppimisega, mistõttu ei osanud välja tuua, kuidas õppimist toetada: *Sellele ma ei oska vastata. Ma ei hakka sulle valetama, mingit udu ajama. (KV 1)*

Vahendite ja võimaluste pakkumise alakategoorias mõistavad külavanemad külakogukonda kui võimaluste pakkujat, kellel on vastavad vahendid ja ressursid õpikeskkonna loomiseks (näide 20). Samuti rõhutati siinkohal, et lisaks vahendite olemasolule on oluline ka info edastamine, et teadlikkus võimalustest jõuaks erinevatele osapooltele (näide 21).

(20) Meil on võimalused ja vahendid, et saame igasuguse tegevuse jaoks, olgu see siis käeline, digitaalne või misiganes...et luua see keskkond. (KV 2)

(21) Asjade välja pakkumine. Kõige tähtsam on see, et oleks idee ja erinevad valdkonnad ja /.../ info edastamine erinevatele osapooltele. (KV 3)

Kaasamise alakategoorias mõisteti õppimise toetamise võimalusena kogukonna kaasamist, s.t kogukonnaliikmete mõtete ja ideede arvestamist tegevuste planeerimisel (näide 22-23).

(22) Kui kellelgi mõtteid on, ta teab, kelle poole pöörduda. (KV 2)

(23) Tegime näiteks niimoodi, et uurida välja, mis külaelanikke huvitab, siis nende väikeste paberite peale igaüks sai oma ideid kirjutada ja tegime sellest pärast seina peale siukse näituse ja saime välja valida enda tegevuskavasse ülesanded. (KV 4)

Õpipisiku andmise alakategoorias nähakse külakogukonda õpipisiku ja võimaluste andjana (näide 24). Külakogukonna tegevused annavad võimaluse uute huvivaldkondade esmaseks katsetamiseks, misjärel on võimalik mujal edasi õppida. Lisaks on külavanemate kogemuses õpipisikut võimalik anda inimesi külakogukonna (-seltsi) igapäevategevustesse kaasates, mis virgutab ja julgustab edasi õppima (näide 25).

(24) Me oleme selline võimaluste andja, et kui kellelgi on millegi vastu huvi, ta saab meie juurde tulla, meil on võimalused ja vahendid seda teha ja siis inimene saab pisiku külge ja siis ise täiendada end edasi. (KV 2)

(25) Meil on olnud juhatuses seal noori inimesi, kellel on olnud siukene, kas 9 klassi või siis vähem haridust. Ja neid me lihtsalt kaasasimegi sinna juhatuse /.../ see on virgutanud neid õppima ning nad on olnud selles väga edukad. Üks sai kõrghariduse. (KV 4)

Partnerlussuhete alakategoorias toodi esile koostöö nii valla (näide 24), Eesti Külaliikumise Kodukandi (näide 25) kui ka teiste MTÜ-de ja organisatsioonidega (näide 26). Vallaga koostöö puhul toodi välja, et külakogukonda mõistetakse ka teenuste pakkujana (näide 26), mis samastub kogukonnauuringus (Vihma & Lippus, 2019) välja toodud väitega, et tänapäevast kogukonda käsitletakse eelkõige kas demokraatia allika ja vahendina või teenuste pakkujana. Külaliikumise Kodukandiga koostöö puhul märgiti, et eelkõige saadakse neilt infokirju ja ettevõtmiste/ürituste pakkumisi, milles osalevad kogukonna sädeinimesed (näide 27). Sellest järeldub, et Külaliikumine Kodukant toetab õppimist kaudselt ehk sädeinimeste koolitamise ja teadlikkuse tõstmise kaudu. Samuti peeti oluliseks koostööd teiste MTÜde ja organisatsioonidega, vältimaks tegevuste dubleerimist (näide 28).

(26) Vald on meile delegeerinud kohaliku tasandi ülesandeid. Me oleme teine teenustasemekeskus. (KV 2)

(27) Kuulume ka maakonna külade liitu, mis on siis n-ö Kodukandi rakuke ja neid igasugu kirju ja asju, mis tuleb eksju... neid erinevaid ettevõtmisi, et neid saab ka meie n-ö sãdeinimestele edastatud ja eks siis ühes ja teises kohas on ikka osaletud. (KV 3)

(28) Ses suhtes on tähtis just see, et teha ka teiste organisatsioonide ja MTÜdega koostööd, et ei läheks need asjad kattuma. (KV 4)

Pärssivate tegurite alakategoorias toodi esile tegurid, mis ei soodusta õppimise toetamist. Peamise pärssiva tegurina märgiti külakogukonna eestvedajate väsimist ning inimressursi puudumist (näide 30-31). Siinkohal tõdeti, et keeruline on leida nii püsivabatahtlikke kui ka üleüldiselt kaasata kohalikke külakogukonna tegevustesse (näide 30). Samuti on keeruline vastata kõikide ootustele ja huvidele (näide 33). Pärssivaid tegureid leiti ka partnerlussuhete ja rahastamistingimuste seast. Esiteks projektide rahastamiste puhul eeldatakse kogukondadelt ka omaosaluse lisamist, kuid igas vallas pole külakogukondadele ettenähtud tegevustoetust (näide 29). Teiseks on tõdetud, et Külaliikumine Kodukant on katusorganisatsioonina inimestest kaugenenu (näide 32).

(29) Tihti unustatakse ära, et see külakogukonna liikmete töö on vabatahtlik, aga projektide puhul ma pean alati sutsu omaosalust panema. /.../ Kui on ikka aastatepikkune kogemus, siis võiks olla seesama mingi tegevustoetus. (KV 3)

(30) Kuna meil on soovid, mõtted ja ambitsioonid, siis ühe kohapealse töötajaga ja üksikute püsivabatahtlikega on seda kõike väga keeruline ellu viia. /.../ See kaasamine on igal pool probleem. (KV 2)

(31) Paraku nii on, et ainult lõpmatuseni entusiasmi peal asjad ei püsi, ühel hetkel inimesed väsivad. (KV 3)

(32) Mulle tundub, et need Kodukandid on jäänud väga nõrgaks enamasti. Ja nad on kaugenenu inimesest tegelikult. (KV 4)

(33) Igal inimesel on oma eri huvid tegelikult ja iga huvi jaoks lektorit kutsuda või siis koolitusi korraldada oleks väga keeruline. (KV 4)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et külavanemad märkavad erinevaid võimalusi kogukonnaliikmete õppimise toetamiseks, kuid samuti ka pärssivaid tegureid. Õppimist saab toetada võimaluste ja vahendite pakkumise, kaasamise ning õpimisiku andmise kaudu. Samuti mõisteti toetava tegurina partnerlussuhteid, kuigi tegu on eelkõige kaudse toetamisega. Näiteks kohalik omavalitsus ja Külaliikumine Kodukant toetavad kogukondade eestvedajaid või seltsitegevusi üldiselt ning külakogukond omakorda saab seekaudu toetada kohalike elanike õppimist. Toetavate tegurite kõrval toodi esile ka pärssivaid tegureid nagu näiteks raskused kaasamise ja kogukonnaliikmete ootustele vastamisega, eestvedajate väsimine ning inimressursi puudus, mittetoetavad rahastamistingimused ning Külaliikumise Kodukandi kaugenemine inimesest. Kuigi

Külaliikumine Kodukant on aastatega mitmeid kogukondadele suunatud tegevusi arendanud ning algatanud (näiteks koostöös ETKA Andrasega programmi „Kogukonna toel õppima“), järeldeb külavanemate kogemustest, et need ei jõua inimesteni kogukonnatasandil. Lisaks tuleb siinkohal tõdeda, et mitte kõik külavanemad ei märka külakogukonna potentsiaali õppimise toetamisel.

Arutelu ja kokkuvõte

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada, millised on külavanemate kogemused külakogukonnas õppimisest ja elukestva õppe võimaluste loomisest. Eesmärgi saavutamiseks intervjueerisin nelja külavanemat, uurides nende kogemusi ning arusaamu õppimisest külakogukonnas.

Uurimuse tulemustest järeldots, et külavanemate kogemustes on õppimisele suunatud külakogukonna tegevused seotud vabaharidusliku õppetegevuse, noorsootöö ning õppereiside korraldamisega. Samas mitte kõik külavanemad ei mõista külakogukonna tegevusi õppimisvõimalustena, seostades õppetegevust kitsalt koolitustega. Küll aga teadvustavad kõik külavanemad külakogukonnas tegutsemise mõju enda personaalsele arengule. Külavanemad kogevad õppimist nii praktiliste oskuste omandamise, teadlikkuse suurenemise, kogemuste saamise kui ka kodanikupädevuse arendamisena. Olulisena toodi esile ka suhtlus- ning esinemisoskuse arendamist kogemuse ja praktilise tegevuse kaudu. Asetades külavanemate õpikogemused võtmepädevuste raamistikku (Euroopa Nõukogu, 2018), seostuvad need eelkõige digipädevuse, sotsiaalse ja õpipädevuse, kodanikupädevuse, ettevõtlikkuspädevuse ning kultuuriteadlikkuse ja kultuurilise eneseväljenduse pädevusega. Samas toetatakse vähemal või rohkemal määral ka teiste võtmepädevuste arendamist. Külakogukonnad pakuvad mitmekesiseid võimalusi vabahariduslikuks õppeks. Näiteid toodi kõikidest vabahariduse vormidest, milleks on nii koolitused, õpisündmused, huviringid kui ka õpiringid (Drenkhan jt, 2021). Külakogukondi kirjeldati õpipisiku andjana ja märgati külakogukonna potentsiaali olemaks sillaks erinevate õppimisvõimaluste ja hariduslike institutsioonide vahel. Tulemused kinnitasid ka teoreetilist seisukohta, et külakogukond saab toetada elukestva õppe ühe peamise eesmärgi saavutamist, milleks on aktiivse kodanikkonna kujundamine (Elukestva Õppimise Memorandum, 2000) ning luua toetava sotsiaal-kultuurilise keskkonna, mis soodustab isiksuse avaldumist subjektina (Vooglaid, 2019).

Kokkuvõtvalt järeldub, et külavanemad mõtestavad külakogukonna tegevusi osaliselt ka õppimise kontekstis, kuid üldiselt pole õppimisvõimaluste loomine nende peamine prioriteet või eesmärk. Siinkohal tasub uuesti rõhutada, et mitte kõik külavanemad ei seosta kogukonnategevusi õppimisega. Seega võib väita, et külavanemad teadvustavad ainult osaliselt külakogukondade potentsiaali õppimisvõimaluste loomisel. Lisaks järeldus tulemustest, et külavanemate arusaamad kogukonnas õppimisest kujundavad ka kogukondade praktilist tegevust ehk kogukondades, kus on teadvustatud oma rolli õpikeskkonna kujundamisel ja kus haridus on väärtus, on ka sihipärasemalt ja teadlikumalt korraldatud õppimist toetavaid tegevusi. Sellest järeldub, et külakogukondade kaasamiseks elukestva õppe ruumi ja õpiühiskonna (Märja, 2021) kujundamisse, on vaja veelgi enam suurendada külavanemate teadlikkust õppimise võimalustest kogukonnatasandil. Külaliikumine Kodukant koostöös ETKA Andrasega on „Kogukonna toel õppima“ programmi (ETKA Andras, s.a.) kaudu alustanud teadvustamistööga, kuid nagu selgus uurimuse tulemustest, on Külaliikumine Kodukant inimestest kaugenenu, millest võib järeldada, et loodud tugimeetmed ja -programmid ei jõua piisaval määral sihtrühmani. Samas ei saa seda kindlalt väita uurimuse väikese valimi tõttu, mis ei võimalda teha üldiseid järeldusi.

Samuti saab tulemuste põhjal väita, et külakogukonna potentsiaali avaldumiseks on vaja hoolikamalt läbi mõelda külakogukondade toetusstruktuurid, näiteks eraldada omavalitsuse eelarvest püsivat tegevustoetust külakogukondadele/-seltsidele. Erinevad toetusstruktuurid ja partnerlussuhted on määrava tähtsusega, eriti võttes arvesse, et külakogukondade tegevus on vabatahtlik ning tsiteerides ühte uurimuses osalenud külavanemat: *ainult entusiasmi peal asjad ei püsi, ühel hetkel inimesed väsivad*.

Edasiseks uurimiseks soovitan võtta fookusesse külakogukond terviklikult ehk uurida ka kogukonnaliikmete ning teiste sidusrühmade, näiteks kohaliku omavalitsuse, kogemusi ja arusaamu kogukonnas õppimisest. Lisaks soovitan uurida "Kogukonna toel õppima" programmis osalenutelt, kuidas on antud programm muutnud arusaamu kogukonnas õppimisest ning mõjutanud kogukonnategevuste korraldamist.

Tänu sõnad

Siinkohal soovin tänada oma juhendajaid Sigrid Aruvälja (MA) ning Gertha Teidla-Kunitsõni (MA) innustamise ning suunamise eest. Samuti kuuluvad mu tänu sõnad kõikidele uuringus

osalenud külavanematele, kes jagasid oma väärtuslikke kogemusi külakogukonnas õppimisest ning retsensendile Kadi Kassile.

Kasutatud allikad

- Aava, K. (2012). Teaduspõhise ühiskonna ja elukestva õppe diskursuste rekontekstualiseerimine Eestis. DOI: <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa7.01>
- Avatud Eesti Fond. (2008). *Ülevaade kodanikuhariduse hetkeseisust ja arengusuundadest*. Loetud aadressil https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Uuringud/Kodanikuhiskond/2008_kodanikuhariduse_ulevaade.pdf
- Bachmann, T., Maruste, R. (2008). *Psühholoogia alused*. Tallinn: Ilo
- Braun, V., Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2): 77-101. DOI: [10.1191/1478088706qp063oa](https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa)
- Eesti Külaliikumine Kodukant. (2019). *Külaliikumise strateegia 2030*. Loetud aadressil https://kodukant.ee/wp-content/uploads/2019/07/Eesti_Kylaliikumise_strateegia_2030.pdf
- Eesti Külaliikumine Kodukant. (s.a.). *Koolituskeskus*. Loetud aadressil <https://kodukant.ee/koolituskeskus/>
- Elukestva Õppimise Memorandum. (2000). Komisjoni töös olev raport. Euroopa Komisjon. Brüssel, 30.10.2000, SEC(2000) 1832.
- Eesti Vabaharidusliit. (2019). *Kasvamise lugu*. Loetud aadressil <https://vabaharidus.ee/meie-lugu/>
- Euroopa Liidu Nõukogu. (2018). Nõukogu soovitus võtmepädevuste kohta elukestvas õppes. *Euroopa Liidu Teataja*, C 189/1. Loetud aadressil [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=FR](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=FR)
- Drenkhan, E., Düüna, M., Leinus, I. & Lõbu, A. (2021). *Vabaharidus* [Eesti Vabaharidusliidu ja Eesti Rahvaülikoolide Liidu ühine pöördumine]. Loetud aadressil <https://vabaharidus.ee/wp-content/uploads/2021/03/Vabaharidus.pdf>
- ETKA Andras. (s.a.). *Täiskasvanuhariduse saadikute roll ja ülesanded*. Loetud aadressil <https://andras.ee/node/1980>

- European Union. (2019). *Key competences for lifelong learning*. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en>
- Habakukk, K. (2015). *Pilootprojekt „Kogukonna toel õppima“* [pilootprojekti kokkuvõte]. Loetud aadressil https://www.andras.ee/sites/default/files/Piloottegevuse_Kogukonna_toel_ppi_ma_kokkuv_.pdf
- Eesti elukestva õppe strateegia 2020 (2014). Haridus- ja Teadusministeerium. Loetud aadressil <https://www.hm.ee/sites/default/files/strateegia2020.pdf>
- Jarvis, P. (2012). *Adult learning in the social context*. London; New-York: Routledge.
- Kadde, L. (2002). *Täiskasvanu kujunemine enesearengu subjektiks* [koolituse materjal]. Loetud aadressil http://storing.weebly.com/uploads/8/7/6/4/8764930/subjektsus_tekst.pdf
- Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). *Juhtumiülene ehk horisontaalne analüüs. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogiate õpibaas*. Tartu Ülikool. Loetud aadressil <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>
- Lagerspetz, M. (2017) *Ühiskonna uurimise meetodid: Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: M.-L. Laherand
- Männiste, T. (2019). *Elukestev õpe ühiskonna pöördelaadidel* (doktoritöö). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Märja, T. (2021). *Õppivast individist õppiva ühiskonnani*. Rmt. T. Märja, L. Jõgi, M. Lõhmus. *Andragoogika: raamat õppimisest ja õpetamisest* (lk 177-276). Tartu: Atlex OÜ
- Rämmer, A. (2014). *Valimi moodustamine. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogiate õpibaas*. Tartu Ülikool. Loetud aadressil <http://samm.ut.ee/valimid>
- Tark ja tegus Eesti 2035. (2019). Haridus- ja Teadusministeerium. Loetud aadressil https://www.hm.ee/sites/default/files/tark_ja_tegus_kokkuvote_eestik_a4_veebi.pdf
- Vihma, P., Lippus, M. (2014). *Kogukonnauuring: Eesti kogukondade hetkeseis* (uuringuraport). Tallinn: Linnalabor ja Eesti Külaliikumine Kodukant
- Vooglaid, Ü. (2019). *Elanikust kodanikuks: käsiraamat isemõtlejale*. Tallinn: Ülo Vooglaiu kirjastus.